

๓๗. ปัญญาญาณแห่งสมาธิในอานาปานสติ

Meditative Insight Knowledge in the Mindfulness of In-and-Out Breathings

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

การเจริญมหาสติปัฏฐานเพื่อพัฒนาสติและสัมปชัญญะนั้น เป็นสัมมาปฏิบัติทางอันยิ่งแห่งการปฏิบัติธรรมแห่งอริยมรรค เพื่อเป็นผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน [อนุตฺตณฺเณน มนสา] ไม่ใช่ผู้หวั่นไหวถึงความฟุ้งซ่าน “วิกรมปมาณสูตร” คำว่า “ใจ” หมายถึง จิตตามสภาพแห่งวิถีที่ชุ่มมัวด้วย “นิรวณฺแห่งอุปกิเลส” นั่นคือ กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิตตะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อโรติ-อกุสตรธรรมทั้งปวง ฉะนั้น “การเจริญภาวนากรรมฐาน” ด้วยการพิจารณา “จิตตามวิถี” ด้วยจิตที่เป็น “สติในอนุปัสตติญาณ” [อนุปัสตติญาณ] ที่ต้องทำอยู่เรื่อยๆ จึงเป็นข้อประพจน์ให้ถึง “สมณะในจตุตถฌาน” [สมณ] เพื่อให้จิตได้ชื่อว่า “บริสุทธิ์-วิสุทธิ” คือ จิตอันบริสุทธิ์แล้ว เพราะพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย คือ นิรวณฺ ๕-วิตก-วิจารณ์-ปีติ-และ-สุข กล่าวคือ “ปราศจากอุปกิเลส-ไม่มีอุปกิเลส” คือ มีสภาพไม่ชุ่มมัว [วิปฺปสนฺเนน] โดยมีความถึงพร้อมด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่เรียกว่า “มัคคสมังคี” มีสมาธิที่เป็น “มรรคสมาธิ” ที่มีสมาธิแห่งปัญญาญาณที่จะบรรลุถึง “อริยมผล” มีสมาธิที่เป็น “ผลสมาธิ” อันเป็น “ธรรมแห่งโลกุตตรปัญญา” ที่เรียกว่า “ซัมมัฏฐปฏิสังยุตตา” เพราะตั้งอยู่ในธรรมด้วย ประกอบด้วยธรรมนั้นด้วย นั่นคือ ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิอันยอดเยี่ยมไม่มีระหว่างกัน เรียกว่า “อานันตริกสมาธิญาณ” คือ มีความเป็นมรรคเป็นผลต่อเนื่องกันในแต่ละขั้น อย่างไรก็ตาม ผู้มีปัญญาวิปัสสนาในกระบวนการคิดที่ถูกต้อง วิถีแห่งโยนิโสมนสิการ ย่อมมีความแยกแยะชัดด้วยอุบายอันเป็น “เขวณฺ-ปัญญา-ไหวพริบ-ปฏิภาณ” เป็นผู้แยกแยะวิจัยธรรมด้วยความอึดเอิบในธรรม [ขมฺมปีติ] ที่วางพื้นฐานกระบวนการคิดโดยเริ่มจาก “สติ” กับ “สัมปชัญญะ-ปัญญาผู้แจ้ง” นั่นคือ “สติปัฏฐาน ๔” ที่เจริญสมาธิใน “อานาปานสติมีวัตถุ ๑๖” (ข้อ ๑ ในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน) ที่ทำให้เกิด “ญาณ ๒๐๐” ที่ประกอบด้วย “อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-อริยมรรคมีองค์ ๘-รูปฌาน ๔-อรุปรมาณ ๔-มรรค ๔” ที่สัมปยุตต์ด้วย “โพทธิปักกยธรรม ๓๗” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘ ธรรมทั้งหลายที่มาประชุมรวมกันนี้ เป็นเพราะอำนาจแห่งสมาธิที่เกิดขึ้นด้วย “ฌานสมาบัติ” และญาณใน “วิปัสสนาปัญญา-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ จันท์ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทริย์ ๒๒-ปฏิจสุมุปบาท ๑๒-ปฏิจสุมุปบันนธรรมทั้งหลาย-อริยสัจ ๔ ที่เป็นกำลังในวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ “ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์” ใน “ข้อที่หลุดพ้นแห่งสามัญลักษณ์” ได้แก่ (๑) “อนัตตานุปัสสนา-สุญญตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น (๒) “อนิจจานุปัสสนา-อนิมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต (๓) “ทุกขานุปัสสนา-อัปฺปหิตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ที่สัมปยุตต์กับปัญญาญาณในวิปัสสนาอื่นๆ.

บทความที่ ๓๗ ประจำปี ๒๕๕๘ – ปัญญาญาณแห่งสมาธิในอานาปานสติ

ในความหมายของคำว่า “วิปัสสนาปัญญา” นั้น หมายถึง กระบวนการคิดที่เกิดขึ้นในการเจริญภาวนากรรมฐานที่ประกอบด้วย “ภาวนา ๒” ได้แก่ (๑) “สมถภาวนา” คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสมาธิภาวนา ที่นับตั้งแต่ “สติปัฏฐาน ๔” เป็นต้นไป ซึ่งหมายถึง การเจริญสมาธิอันปฏิสังขตด้วยอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ ที่อยู่ในหัวข้อ “กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน” รวมทั้งฐานสติในวัตถุที่เหลือใน เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และ ธรรมานุปัสสนา คำว่า “สติ” หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่ปล่อย กับ (๒) “วิปัสสนาภาวนา” อันหมายถึง ญาณต่างๆ ที่จัดเป็นปัญญาในภูมิแห่งวิปัสสนา คือ การพิจารณารูปโดยไตรลักษณ์ จนเข้าถึงโลกุตตรญาณ คือ “มรรคญาณ-มกคญาณ-มรรค ๔” เพราะฉะนั้น คำว่า “วิปัสสนาปัญญา” [สัมปชัญญะ = ความรู้ชัด รู้ชัดสิ่งทีนี้ก็ได้ ตระหนัก เข้าใจชัดตามความเป็นจริง] จึงมีนัยถึง ขั้นตอนการพิจารณาสภาวะธรรมทุกอย่าง ที่ประกอบด้วยการเจริญสมาธิสมาบัติ [อานาปานสติ] เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย [นิวรณ์] และการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วย “มโนการกรรมฐาน” ที่หมายถึง “ลมหายใจเข้า-ลมหายใจออก” [ปัสสาสะ-อัสสาสะ] โดยจัดเป็น “สติเป็นอนุปัสสนาญาณ” [อนุปัสสติ-อนุปัสสติ] นั่นคือ “อนุปัสสนา ๗” และรวมทั้ง “มหาวิปัสสนา ๑๘” ด้วยอีกส่วนหนึ่ง ซึ่ง “สภาวะธรรม” อันเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐานโดยสมาธิสมาบัติ [อารัมมณูปนิชฌาน] และเป็นลักษณะแห่งกรรมฐานโดยไตรลักษณ์ [ลักษณะอุปนิชฌาน] หมายถึง “ลมแห่งปัสสาสะ” กับ “ลมแห่งอัสสาสะ” ซึ่งเป็นฝ่ายรูปขันธ์ [รูป] เพราะฉะนั้น สมาธิในที่นี้ คือ “อานาปานสติสมาธิ” ซึ่งอำนาจแห่งสมาธิโดยเจโตวิมุตติย่อมทำให้เกิด “ญาณ ๒๐๐” นั่นคือ เจริญสมาธิอันปฏิสังขตด้วยอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ อันกลายเป็นอำนาจแห่งปัญญาโดยปัญญาวิมุตติ จำนวน ๑๐ กลุ่ม ดังนี้

- (๑) ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘ และ ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ ๘
- (๒) ญาณในอุปกิเลส ๑๘
- (๓) ญาณในโวทาน ๑๓
- (๔) ญาณในความเป็นผู้ทำสติ ๓๒
- (๕) ญาณด้วยสามารถสมาธิ ๒๔
- (๖) ญาณด้วยสามารถวิปัสสนา ๗๒
- (๗) นิพพิทาญาณ ๘
- (๘) นิพพิทานุโลมญาณ ๘
- (๙) นิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณ ๘
- (๑๐) ญาณในวิมุตติสุข ๒๑

๑. “ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘ และ ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ ๘” หมายถึง ญาณอันเป็นไป เพราะทำอันตรายให้เป็นอารมณ์ หรือญาณในธรรมเป็นอุปการะ [อุปการัง เป็นนปุงสกลิงค์ เพราะไม่เพ่งเป็น อย่างอื่นโดยนัยเหมือนกัน] ในอุปกิเลส เรียกว่า “ปริปนุเถ ญาณานิ” [ปริปนุ โถ] คือ ญาณในธรรมเป็นอันตราย ที่เป็นอุปกิเลส ๘ อย่าง [อภิสฺส ปริปนุเถ ญาณานิ] นั่นเอง โดยมีอรรถว่า ญาณในธรรมเป็นอันตราย และญาณในธรรมเป็นอุปการะเป็นคู่ ตรงกันข้ามและเป็นข้าศึกกัน คำว่า “อุปการะ” [อุปการัง] เป็นลึงควิปลาต [โดยนัยตรงข้าม] ซึ่งคำทั้ง ๒ นี้ “ปริปนุ โถ” และ “อุปการัง” เป็นเอกวจนะ เพราะฉะนั้น จิตอันฟุ้งซ่านและจิตสงบระงับ ย่อมดำรงอยู่ในความเป็นธรรมอย่างเดียวโดย ๔ ฐานะ ได้แก่ (๑) ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งการบริจาทาน (๒) ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏ แห่งสมณนิมิต (๓) ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม (๔) ความเป็น ธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งนิโรธ ย่อมเป็นจิตที่มีปฏิปทาวิสุทธิส่องใส เจริญออกงามด้วย อุเบกขา และ ถึงความร่าเริงด้วยญาณ และนั่นคือ ย่อมหมดจดจากนิรวันต์ ด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้ ดังนี้

- (๑) กามฉันทะเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๒) เนกขัมมะเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๓) พยาบาทเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๔) ความไม่พยาบาทเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๕) ถีนมิทธะเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๖) อาโลกสัญญาเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๗) อุทธัจจะ เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๘) ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๙) วิจิกิจฉาเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๐) ความกำหนดธรรมเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๑๑) อวิชชาเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๒) ญาณเป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๑๓) อรติเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๔) ความปราโมทย์เป็นอุปการะแก่สมาธิ
- (๑๕) อกุศลธรรมแม้ทั้งปวงเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๖) กุศลธรรมทั้งปวงเป็นอุปการะแก่สมาธิ

๒. “ญาณในอุปกิเลส ๑๘” หมายถึง ปัญญาที่สรรคในสภาวะที่จิตเศร้าหมองขุนมัวสรรคด้วยจิตต
 อุปกิเลส นั่นคือ ในขณะที่ผู้มีจิตหมจดจากนิวรรณ์เหล่านั้น เจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติมี
 วัตถุ ๑๖ ความที่จิตตั้งมั่นเป็นไปชั่วขณะ ย่อมเกิดอุปกิเลสหรือจิตตอุปกิเลสทั้ง ๑๘ อย่าง ขึ้นได้ นั่นคือ
 กำหนดสติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งลมหายใจเข้าออก ได้แก่ (๑) ความหมจดแห่ง
 ปฏิปทาเป็นเบื้องต้นแห่งฌาน (๒) ความพอกพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งฌาน และ (๓) ความร่าเริง
 เป็นที่สุดแห่งฌาน กล่าวโดยสรุป คือ ไม่สำรวมอินทรีย์และสำรวมสติสัมปชัญญะให้ถึงที่สุด ดังนี้

- (๑) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า จิตถึงความฟุ้งซ่านใน
 ภายใน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๒) เมื่อบุคคลใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก จิตถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก
 ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๓) ความพอใจคือความปรารถนาลมหายใจเข้า การเที่ยวไปด้วยค้นหา ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๔) ความพอใจคือความปรารถนาลมหายใจออก การเที่ยวไปด้วยค้นหา ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๕) ความหลงในการได้ลมหายใจออก แห่งบุคคลผู้ถูกลมหายใจเข้าเข้าครอบงำ ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๖) ความหลงในการได้ลมหายใจเข้า แห่งบุคคลผู้ถูกลมหายใจครอบงำ ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๗) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๘) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๙) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิตจิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๐) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๑) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๒) เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๓) จิตที่แล่นไปตามอดิตารมณฺ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๔) จิตที่ปรารถนา อนาคตารมณฺ์ ถึงความฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๕) จิตที่หุดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๖) จิตที่ถือจัด ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๗) จิตที่น้อมเกินไป ตกไปข้างฝ่ายความกำหนัด ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ
- (๑๘) จิตที่ไม่น้อม ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ

กล่าวโดยสรุปญาณในอุปกิเลส ๑๘

- (๑) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ณ ภายใน
- (๒) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ณ ภายนอก
- (๓) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความปรารถนา เพราะความพอใจลมหายใจเข้าเพราะความที่เข้าไปด้วยตัณหา
- (๔) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความปรารถนา เพราะความพอใจลมหายใจออก เพราะความที่เข้าไปด้วยตัณหา
- (๕) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา ห้วนไหวและคืนรนเพราะความที่พระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจเข้า ครอบงำ เป็นผู้หลงใหลในการได้ลมหายใจออก
- (๖) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความที่พระโยคาวจรถูกลมหายใจออกครอบงำ เป็นผู้หลงใหลในการได้ลมหายใจเข้า
- (๗) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนึ่งถึงนิมิต กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า
- (๘) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนึ่งถึงลมหายใจเข้า กวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต
- (๙) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรน เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนึ่งถึงนิมิต กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก
- (๑๐) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถน ห้วนไหวและคืนรนเพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนึ่งถึงลมหายใจออก กวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต

- (๑๑) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงลมหายใจเข้า กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก
- (๑๒) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรค้ำนั่งถึงลมหายใจออก กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า
- (๑๓) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะจิตแล่นไปตามอดีตารมณ์ ตกไปข้างฝ่ายความฟุ้งซ่าน
- (๑๔) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะจิตหวังถึงอนาคตารมณ์ ถึงความกวัดแกว่ง
- (๑๕) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะจิตหุดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน
- (๑๖) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะถือตัว ตกไปข้างฝ่ายอุทัจจะ
- (๑๗) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะจิตรู้เกินไป ตกไปข้างฝ่ายความกำหนด
- (๑๘) เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจออก — กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นร่น เพราะจิตไม่รู้ ตกไปข้างฝ่ายพยายาบาท

ผู้ใดไม่บำเพ็ญ ไม่เจริญอานาปานสติ กายและ
จิตของผู้นั้นย่อมหวั่นไหว คั่นร่น ผู้ใดบำเพ็ญ เจริญ
อานาปานสติดี กายและจิตของผู้นั้น ย่อมไม่หวั่นไหว
ไม่คั่นร่น ฉะนี้แล.

ก็และเมื่อพระโยคาวจร ผู้มีจิตหมดจดจากนิวรรณ์เหล่านั้น เจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖
ความที่จิตตั้งมั่นเป็นไปชั่วขณะย่อมมีได้ อุปกิเลส ๑๘ เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้น

๓. “ญาณในโวกทาน ๑๓” [โวกทาน ญาณานิ] หมายถึง ญาณในโวกทาน คือ สภาวะที่จิตฟ่องแผ้วบริสุทธิ์ด้วย ญาณนั้น เพราะมีสติสัมปชัญญะทำ ญาณของผู้มีสติ [สโตการี] ทำนั้น จึงเรียกว่า “โวกทาน ญาณานิ” คังนี้

- (๑) จิตเล่นไปตามอดีตกรรม ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน พระโยคาวจรเว้นจิตนั้นเสีย ย่อมตั้งมั่นจิตนั้นไว้ใน ฐานะหนึ่ง จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๒) จิตจางหวังอนาคตกรรม ถึงความกวัดแกว่ง พระโยคาวจรเว้นจิตนั้นเสีย น้อมจิตนั้นไปในฐานะนั้นแล จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๓) จิตหตุ้ ตกไปข้างฝ่ายความเกียจคร้าน พระโยคาวจรประคองจิตนั้นไว้แล้ว ละความเกียจคร้าน จิตย่อม ไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๔) จิตถือจืด ตกไปข้างฝ่ายอุทัจจะ พระโยคาวจรข่มจิตนั้นเสียแล้วละอุทัจจะ จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๕) จิตรู้เกินไปตกไปข้างฝ่ายความกำหนด พระโยคาวจรผู้รู้ทันจิตนั้น ละความกำหนดเสียจิตย่อมไม่ถึง ความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๖) จิตไม่รู้ ตกไปข้างฝ่ายความพยาบาท พระโยคาวจรเป็นผู้รู้ทันจิตนั้น ละความพยาบาทเสีย จิตย่อมไม่ถึง ความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้
- (๗) ความเป็นธรรมอย่างเดียวของจิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ อย่างนั้น ในความปรากฏแห่งการบริจาทาน
- (๘) ความเป็นธรรมอย่างเดียวของจิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ อย่างนั้น ในความปรากฏแห่งสมถนิมิต
- (๙) ความเป็นธรรมอย่างเดียวของจิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ อย่างนั้น ในความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม
- (๑๐) ความเป็นธรรมอย่างเดียวของจิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ อย่างนั้น ในความปรากฏแห่งนิโรธ
- (๑๑) ความหมดจดวิสุทธิฟ่องใสด้วยปฏิบัติเป็นเบื้องต้นแห่งฌาน
- (๑๒) ความพอกพูนเจริญงอกงามด้วยอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งฌาน
- (๑๓) ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งฌาน

๔. “ญาณในความทำสติ ๓๒” หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยสามารถในการเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๓๒ คือ กำหนดสติตามพิจารณาลักษณะกองลมหรือกายสังขารใน (๑) ลมหายใจแห่งอัสสาสะมีวัตถุ ๑๖ และ (๒) ลมหายใจแห่งปัสสาสะมีวัตถุ ๑๖ นั่นคือ ประกอบด้วยจตุกะ ๔ มีกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และ รัชมานุปัสสนา ดังนี้

(๑) พิจารณาในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

- (๑) เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่า หายใจเข้ายาว
- (๒) เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่า หายใจเข้าสั้น
- (๓) เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่า หายใจออกยาว
- (๔) เมื่อหายใจ ออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจออกสั้น
- (๕) ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า
- (๖) ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออก
- (๗) ย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขารหายใจเข้า
- (๘) ย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขารหายใจออก

(๒) พิจารณาในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

- (๙) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งปิติหายใจเข้า
- (๑๐) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งปิติหายใจออก
- (๑๑) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งสุขหายใจเข้า
- (๑๒) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งสุขหายใจออก
- (๑๓) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจเข้า
- (๑๔) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจออก
- (๑๕) ย่อมศึกษาว่า จักระงับจิตสังขารหายใจเข้า
- (๑๖) ย่อมศึกษาว่า จักระงับจิตสังขารหายใจออก

(๓) พิจารณาในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

- (๑๗) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจเข้า
- (๑๘) ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจออก
- (๑๙) ย่อมศึกษาว่า จักทำจิตให้บันเทิงปราโมทย์หายใจเข้า
- (๒๐) ย่อมศึกษาว่า จักทำจิตให้บันเทิงปราโมทย์หายใจออก
- (๒๑) ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตไว้หายใจเข้า
- (๒๒) ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตไว้หายใจออก
- (๒๓) ย่อมศึกษาว่า จักเปลื้องจิตหายใจเข้า
- (๒๔) ย่อมศึกษาว่า จักเปลื้องจิตหายใจออก

(๔) พิจารณาในชั้นมานุสสันนาสติปฏิฐาน

- (๒๕) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า
- (๒๖) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจออก
- (๒๗) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความคลายกำหนดหายใจเข้า
- (๒๘) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความคลายกำหนดหายใจออก
- (๒๙) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความดับหายใจเข้า
- (๓๐) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความดับหายใจออก
- (๓๑) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า
- (๓๒) ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก

๕. “ญาณด้วยสามารถแห่งสมาธิ ๒๔” หมายถึง สมาธิ ๒๔ ในวัตถุ ๑๒ นั่นคือ สมาธิละสอง ได้แก่ สมาธิหนึ่งด้วยสามารถลมอัสสาสะ สมาธิหนึ่งด้วยสามารถลมปัสสาสะ ในวัตถุละหนึ่งๆ แห่งวัตถุ ๑๒ ด้วยสามารถจตุกะ ๓ มีกายานุสสันนา เวทนานุสสันนา จิตตานุสสันนา ญาณสัมปยุตด้วยสมาธิเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะฉานด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ๒๔ กล่าวโดยสรุป คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถในการเจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๒๔ แห่งกรรม ๓ คือ กายสังขาร ๑ เวทนา ๑ จิตตสังขาร ๑ จนเกิดเป็นสมาธิ ดังนี้

(๑) พิจารณาในกายานุสสันนาสติปฏิฐาน

- (๑) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งการหายใจเข้ายาว เป็นสมาธิ
- (๒) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งการหายใจออกยาว เป็นสมาธิ
- (๓) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งการหายใจเข้าสั้น เป็นสมาธิ
- (๔) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งการหายใจออกสั้น เป็นสมาธิ
- (๕) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๖) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๗) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความระงับกายสังขารหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๘) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความระงับกายสังขารหายใจออก เป็นสมาธิ

(๒) พิจารณาในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

- (๕) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งปีติหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๑๐) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งปีติหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๑๑) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งสุขหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๑๒) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งสุขหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๑๓) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๑๔) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๑๕) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความระงับจิตตสังขารหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๑๖) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความระงับจิตตสังขารหายใจออก เป็นสมาธิ

(๓) พิจารณาในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

- (๑๗) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๑๘) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๑๙) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๒๐) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความทำจิตให้บันเทิงหายใจออก เป็นสมาธิ
- (๒๑) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความตั้งจิตไว้หายใจเข้า เป็นสมาธิ
- (๒๒) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความตั้งจิตไว้หายใจออกเป็นสมาธิ
- (๒๓) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความเปลื้องจิตหายใจเข้าเป็นสมาธิ
- (๒๔) ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความเปลื้องจิตหายใจออกเป็นสมาธิ

ทั้งหมดนั้น คือ ญาณด้วยสามารถของสมาธิ ๒๔ เหล่านี้

๖. “ญาณด้วยสามารถแห่งวิปัสสนา ๑๒” หมายถึง พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงในขณะวิปัสสนาด้วยจิตตั้งมั่น เพราะได้มาน เพราะเหตุลมหายใจเข้ายาว [ทิฆัม อสฺสสาสะ] ชื่อว่า “วิปัสสนา” [โดยความเป็นของไม่เที่ยง-ความเป็นทุกข์-ความเป็นอนัตตา] ซึ่งจะเกิดขึ้นในขณะเจริญอานาปานสติในวัตถุ ๑๒ คืออนุปัสสนาอย่างละ ๖ อนุปัสสนา ๓ ด้วยสามารถแห่งลมอัสสาสะ อนุปัสสนา ๓ ด้วยสามารถแห่งลมปัสสาสะในวัตถุละหนึ่ง ๆ แห่งวัตถุ ๑๒ เหล่านั้น รวมเป็นอนุปัสสนา ๑๒ เพราะฉะนั้น อนุปัสสนา ๑๒ เหล่านั้น จึงเรียกว่า “ญาณด้วยสามารถแห่งวิปัสสนา ๑๒” ดังนี้

๗. “นิพพิทาญาณ ๘” [นิพพิทาญาณานิ] หมายถึง ญาณอันเป็นนิพพิทาแห่งความเบื่อหน่าย คือ รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตั้งแต่พิจารณาเป็นกองๆ ไปจนถึงพิจารณาเห็นความดับ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงของสังขารทั้งหลาย ย่อมเห็นด้วยญาณจักขุนั้นดูจเห็นด้วยจักขุ ซึ่งเป็นธรรมต่างกันในการพิจารณาสังขารทั้งหลาย ได้แก่ ภูตูปภูตฐานญาณ [ปริชาคานึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว] เป็นต้น และ มุญจิตุกัมมตาญาณ [ปริชาคานึงด้วยความใคร่จะพ้นไป] ดังนี้

- (๑) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลผู้พิจารณาหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๒) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลผู้พิจารณาลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๓) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลพิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๔) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลพิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๕) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลพิจารณาความดับลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๖) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลพิจารณาความดับลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๗) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลพิจารณาความสลละคืนลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง
- (๘) ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลผู้พิจารณาความสลละคืนลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง

๘. “นิพพิทานุโลมญาณ ๘” [นิพพิทานุโลเม ญาณานิ] หมายถึง ญาณเกื้อกูลนิพพิทา [นิพพิทานุโลมี] ญาณนุโลม โดยความอนุกุลของนิพพิทาญาณ ย่อมเป็น “ภยตฺปฏฺฐานํ ปญญา” คือ ปัญญาในความปรากฏเป็นของน่ากลัว ซึ่งรวมถึงญาณทั้ง ๓ ได้แก่ ภยตฺปฏฺฐานญาณ อาทินวานุปัสสนาญาณ และ นิพพิทานุปัสสนาญาณ ดังนี้

- (๑) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๒) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๓) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจเข้า ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๔) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจออก ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๕) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความดับลมหายใจเข้า ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๖) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความดับลมหายใจออก ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๗) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาสละคืนลมหายใจเข้า ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
- (๘) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความสละคืนลมหายใจออก ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว

๙. “นิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณ ๘” [นิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณานิ] หมายถึง ญาณในความสงบนิพพิทา คือ ความชวนชวายในการเกิดนิพพิทา เพราะนิพพิทาลงแล้ว อนึ่ง เมื่อกล่าวถึง มุญจิกัมมตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ [ปริชาคัมมิงคด้วยพิจารณาหาทาง] สังขารอุเบกขาญาณ [ปริชาคัมมิงคด้วยความวางเฉยอยู่] แมื่อนุโลมญาณและมรรคญาณ ก็รวมไว้ด้วย ย่อมหมายถึง “ปฏิสงฺขา สนฺติภูตฺตนา ปญญา” คือ ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉยอยู่ ดังนี้

- (๑) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๒) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๓) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจเข้า พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๔) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดลมหายใจออก พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๕) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความดับลมหายใจเข้า พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๖) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความดับลมหายใจออก พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๗) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาสละคืนลมหายใจเข้า พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่
- (๘) ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความสละคืนลมหายใจออก พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่

๑๐. “ญาณในวิมุตติสุข ๒๑” [วิมุตติสุข ญาณานิ] หมายถึง ญาณสัมปยุตด้วยวิมุตติสุข คือ สุขอันเกิดจากความพ้นกิเลส สุขเกิดแต่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะและปวงทุกข์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “มรรค ๘” และ “สังโยชน์ ๑๐” ได้แก่

- (๑) โสดาปัตติมรรค = สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย
- (๒) สกทาคามิมรรค = กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ
- (๓) อนาคามิมรรค = กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด
- (๔) อรหัตมรรค = รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย

เพราะฉะนั้น จิตที่หลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลาย พร้อมด้วย “ปริยฎฐานกิเลส” กิเลสอย่างกลาง และ “อนุสัยกิเลส” กิเลสอย่างละเอียด เป็นอันพ้นแล้วด้วย ชื่อว่า “ญาณ” คือ “รู้วิมุตติ” นั้น ชื่อว่า “ปัญญา” คือ “รู้ชัด” และ ปัญญาในการพิจารณาเห็นหรือปริชาหยั่งรู้อุปกิเลสต่างๆ อันอริยมรรคนั้นๆ ตัดเสียแล้ว จึงเป็น “วิมุตติญาณ” ดังรายละเอียดแห่งอริมรรคต่อไปนี้

(๑) โสดาปัตติมรรค

เมื่อบุคคลนั้นเป็น โสดาบันบุคคต มีจิตสังค ย่อมถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๕ เหล่านี้ คือ สักกายทิฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลัพพตปรามาส ๑ ทิฏฐานุสัย ๑ วิจิกิจฉานุสัย ๑ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฐิเป็นต้นนั้น

- (๑) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละเพราะตัดขาดซึ่ง สักกายทิฐิสังโยชน์ ด้วยโสดาปัตติมรรค
- (๒) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง วิจิกิจฉาสังโยชน์ ด้วยโสดาปัตติมรรค
- (๓) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ ด้วยโสดาปัตติมรรค
- (๔) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ทิฏฐานุสัย ด้วยโสดาปัตติมรรค
- (๕) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง วิจิกิจฉานุสัย ด้วยโสดาปัตติมรรค

(๒) สกทาคามิมรรค

เมื่อบุคคลนั้นเป็น สกทาคามีบุคคต มีจิตสังค ย่อมถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ เหล่านี้ คือ กามราคสังโยชน์ ๑ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ ๑ กามราคานุสัย ๑ ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ ๑ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างหยาบเป็นต้นนั้น [รวมทั้ง ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง]

- (๖) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง กามราคสังโยชน์อย่างหยาบ ด้วยสกทาคามิมรรค
- (๗) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ ด้วยสกทาคามิมรรค
- (๘) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง กามราคานุสัยอย่างหยาบ ด้วยสกทาคามิมรรค
- (๙) ญาณในวิมุตติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ ด้วยสกทาคามิมรรค

(๓) อนาคามีมรรค

เมื่อบุคคลนั้นเป็น อนาคามีบุคคล มีจิตสังัด ย่อมถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๔ เหล่านี้ คือ กามราคสังโยชน์ ๑ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด ๑ กามราคานุสัย ๑ ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด ๑ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น

- (๑๐) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง กามราคสังโยชน์อย่างละเอียด ด้วยอนาคามีมรรค
- (๑๑) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด ด้วยอนาคามีมรรค
- (๑๒) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง กามราคานุสัยอย่างละเอียด ด้วยอนาคามีมรรค
- (๑๓) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด ด้วยอนาคามีมรรค

(๔) อรหัตมรรค

เมื่อบุคคลนั้นเป็น อรหันตบุคคล มีจิตสังัด ย่อมถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๘ เหล่านี้ คือ รูปราคสังโยชน์ ๑ อรูปราคสังโยชน์ ๑ มานสังโยชน์ ๑ อุทธัจจสังโยชน์ ๑ อวิชชาสังโยชน์ ๑ มานานุสัย ๑ ภวราคานุสัย ๑ อวิชชานุสัย ๑ กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก [รวมทั้ง โมหะ]

- (๑๔) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง รูปราคะ ด้วยอรหัตมรรค
- (๑๕) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง อรูปราคะ ด้วยอรหัตมรรค
- (๑๖) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง มานะ ด้วยอรหัตมรรค
- (๑๗) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง อุทธัจจะ ด้วยอรหัตมรรค
- (๑๘) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง อวิชชา ด้วยอรหัตมรรค
- (๑๙) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง มานานุสัย ด้วยอรหัตมรรค
- (๒๐) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง ภวราคานุสัย ด้วยอรหัตมรรค
- (๒๑) ญาณในวิมุตตिसุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะตัดขาดซึ่ง อวิชชานุสัย ด้วยอรหัตมรรค

กล่าวโดยสรุป ญาณในวิมุตตिसุข ๒๑ เหล่านี้ เมื่อบุคคลเจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ ญาณ ๒๐๐ เหล่านี้ อันสัมปยุตด้วยสมาธิ ย่อมเกิดขึ้น

“อริยมรรค ๔-มัคคญาณ ๔” (ข้อ ๑๕ ในโศปตญาณ-ญาณ ๑๖ = มรรค ๔) หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยมรรค ญาณที่ทำให้ละ “สังโยชน์ ๑๐” ได้ขาดโดยตรงด้วยอธิปัญญาแห่งวิปัสสนาภูมิ ประกอบด้วยอำนาจแห่งฌานสมาธิ [จตุตถฌาน] ที่กำหนดบุคคลผู้ปฏิบัติอริยมรรคเป็นอริยะ ดังรายละเอียดตามขั้นตอนต่อไปนี้

- (๑) “โสดาปัตติมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานทีแรก [อภิญญามัคคังควิภาวนญาณ ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘] มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพตปรามาส”
- (๒) “สกทาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำ “ราคะ-โทสะ-โมหะ” [อกุศลมูล ๓] นั่นคือ “ติด-โกรธ-หลง” ให้เบาบางลง
- (๓) “อนาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพตปรามาส-กามราคะ-ปฏิมะ”
- (๔) “อรหัตตมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง [สพฺพสํโยชนกฺขโย] คือ บรรลุพระนิพพานแล้ว ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพตปรามาส-กามราคะ-ปฏิมะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา”

“สังโยชน์ ๑๐” [สญฺโญชนานิ] หมายถึง กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล ได้แก่

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องต้น เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ

- (๑) “สักกายทิฏฐิ” ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น เป็นต้น
- (๒) “วิจิกิจฉา” ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
- (๓) “สีลพตปรามาส” ความถือมั่นศีลพต โดยสักว่าทำตามๆ กัน ไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร
- (๔) “กามราคะ” ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ
- (๕) “ปฏิมะ” ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

ข. อุทรมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง

- (๖) “รูปราคะ” ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ
- (๗) “อรูปราคะ” ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปรฌาน หรือในรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปรภพ
- (๘) “มานะ” ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่
- (๙) “อุทธัจจะ” ความฟุ้งซ่าน
- (๑๐) “อวิชชา” ความไม่รู้จริง ความหลง

หมายเหตุ:-

(๑) สังโยชน์และทวิภูฏิ ได้แก่ สักกายทวิภูฏิ สีสัพพตปรามาส

(๒) สังโยชน์ที่ไม่ใช่ทวิภูฏิ ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ มานสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ ภวารากสังโยชน์ อิศาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ อนุสัยสังโยชน์ อวิชาสังโยชน์

บทว่าด้วยมรรค

คำว่า “มกุโค” หมายถึง “มรรค” (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 429-431 FILE 69) หรือ “มคคสมังคิ” ผู้ถึงพร้อมอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นสถานะที่ถูกต้อง “สัมมัตตะ” เพื่อสงบระงับธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ คือ สถานะที่ผิด “มิจฉัตตะ” คังนิยามต่อไปนี้

(๑) ในขณะโสดาปัตติมรรค

๑) สัมมาทวิภูฏิ – เพราะอรรถว่าเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาทวิภูฏิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๒) สัมมาสังกัปปะ – เพราะอรรถว่าคำริ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๓) สัมมาวาจา – เพราะอรรถว่ากำหนดเอา เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาวาจา เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๔) สัมมากัมมันตะ – เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉากัมมันตะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๕) สัมมาอาชีวะ – เพราะอรรถว่าผ่องแผ้ว เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาอาชีวะ เพื่ออุปถัมภ์ สหชาติธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่น แห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้ สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๖) สัมมาวายามะ – เพราะอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาวายามะ เพื่อ อุปถัมภ์สหชาติธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อ ความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๗) สัมมาสติ – เพราะอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสติ เพื่ออุปถัมภ์สหชาติ ธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้ จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๘) สัมมาสมาธิ – เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสมาธิ เพื่ออุปถัมภ์ สหชาติธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่น แห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้ สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

(๒) ในขณะสกทาคามีมรรค

๑) สัมมาทิฏฐิ – เพราะอรรถว่าเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาทิฏฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาติ ธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้ จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๒) สัมมาสังกัปปะ – เพราะอรรถว่าดำริ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสังกัปปะ เพื่ออุปถัมภ์ สหชาติธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่น แห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้ สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๓) สัมมาวาจา – เพราะอรรถว่ากำหนดเอา เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิฉฉาวาจา เพื่ออุปถัมภ์ สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่น แห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้ สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๔) สัมมากัมมันตะ – เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิฉฉากัมมันตะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อ ความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๕) สัมมาอาชีวะ – เพราะอรรถว่าผ่องแผ้ว เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิฉฉาอาชีวะ เพื่ออุปถัมภ์ สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่น แห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้ สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๖) สัมมาวายามะ เพราะอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิฉฉาวายามะ เพื่อ อุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อ ความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๗) สัมมาสติ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิฉฉาสติ เพื่ออุปถัมภ์สหชาต ธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้ จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๘) สัมมาสมาธิ – เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละกามราคสังโยชน์ ปฏิฆ สังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบ ๆ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลส ทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่ง จิต เพื่อบรรลुरुทธรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

(๓) ในขณะอนาคามีมรรค

๑) **สัมมาทิฐิ** – เพราะอรรถว่าเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาทิฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลुธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๒) **สัมมาสังกัปปะ** – เพราะอรรถว่าคำริ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๓) **สัมมาวาจา** – เพราะอรรถว่ากำหนดเอา เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาวาจา เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๔) **สัมมากัมมันตะ** – เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉากัมมันตะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๕) **สัมมาอาชีวะ** – เพราะอรรถว่าผ่องแผ้ว เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาอาชีวะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๖) **สัมมาวายามะ** – เพราะอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉายายามะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๗) **สัมมาสติ** – เพราะอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาสติ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๘) **สัมมาสมาธิ** – เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละภวามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียด ๆ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

(๔) ในขณะอรหัตมรรค

๑) **สัมมาทิฐิ** – เพราะอรรถว่าเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจาทิฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๒) **สัมมาสังกัปปะ** – เพราะอรรถว่าคำริ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจาสังกัปปะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๓) **สัมมาวาจา** – เพราะอรรถว่ากำหนดเอา เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจาวาจา เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๔) **สัมมากัมมันตะ** – เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจากัมมันตะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๕) **สัมมาอาชีวะ** – เพราะอรรถว่าผ่อนคลาย เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจาอาชีวะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๖) **สัมมาวายามะ** เพราะอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจาวายามะ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่อนคลายแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

๑) สัมมาสติ – เพราะอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉาสติ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุตระรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ

๒) สัมมาสมาธิ – เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย รากานุสัย อวิชชานุสัย เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมกจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุตระรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

บทว่าด้วยมรรค ๕๒

- (๑) สัมมาทิฏฐิ – เป็นมรรคแห่งการเห็น
- (๒) สัมมาสังกัปปะ – เป็นมรรคแห่งความดำริ
- (๓) สัมมาวาจา – เป็นมรรคแห่งการกำหนด
- (๔) สัมมากัมมันตะ – เป็นมรรคแห่งสมุฏฐาน
- (๕) สัมมาอาชีวะ – เป็นมรรคแห่งความผ่องแผ้ว
- (๖) สัมมาวายามะ – เป็นมรรคแห่งความระคองไว้
- (๗) สัมมาสติ – เป็นมรรคแห่งความตั้งมั่น
- (๘) สัมมาสมาธิ – เป็นมรรคแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
- (๙) สติสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งการเลือกเฟ้น
- (๑๐) วิริยสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งความระคองไว้
- (๑๑) ปีติสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งความแผ่ซ่านไป
- (๑๒) ปีตัสัทธิสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งความสงบ
- (๑๓) สมာธิสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
- (๑๔) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ – เป็นมรรคแห่งการพิจารณาหาทาง
- (๑๕) สัทธาพละ – เป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหวในความไม่มีศรัทธา
- (๑๖) วิริยพละ – เป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหวในความเกียจคร้าน
- (๑๗) สติพละ – เป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหวในความไม่ประมาท
- (๑๘) สมာธิพละ – เป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหวในอุทธัจจะ
- (๑๙) ปัญญาพละ – เป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหวในอวิชชา
- (๒๐) สัทธินทรีย – เป็นมรรคแห่งความน้อมใจเชื่อ
- (๒๑) วิริยินทรีย – เป็นมรรคแห่งความระคองไว้
- (๒๒) สตินทรีย – เป็นมรรคแห่งความตั้งมั่น

- (๒๓) สมานินทรีย์ – เป็นมรรคแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
- (๒๔) ปัญญินทรีย์ – เป็นมรรคแห่งความเห็น
- (๒๕) อินทรีย์ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- (๒๖) พละ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- (๒๗) โภชนงค์ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่านำออก
- (๒๘) ชื่อว่ามรรค – เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- (๒๙) สติปัญญา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- (๓๐) สัมมปชาน – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- (๓๑) อิทธิบาท – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- (๓๒) สัจจะ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าต้องแท้
- (๓๓) สมถะ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- (๓๔) วิปัสสนา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- (๓๕) สมถะและวิปัสสนา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- (๓๖) ธรรมที่เป็นคู่กัน – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- (๓๗) สีสวิสุทธิ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าสำรวจ
- (๓๘) จิตวิสุทธิ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- (๓๙) ทิฏฐิวิสุทธิ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเห็น
- (๔๐) วิโมกข์ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าหลุดพ้น
- (๔๑) วิชชา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- (๔๒) วิมุตติ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าปล่อย
- (๔๓) ญาณในความสิ้นไป – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าตัดขาด
- (๔๔) ฉันทะ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นมุล
- (๔๕) มนสิการ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
- (๔๖) ศัสสะ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
- (๔๗) เวทนา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
- (๔๘) สมาธิ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
- (๔๙) สติ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- (๕๐) ปัญญา – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันยิ่งกว่าธรรมนั้น
- (๕๑) วิมุตติ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นสาระ นิพพานอันหยั่งลงสู่
- (๕๒) อมตะ – เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นที่สุด

จบมรรคกถา__

อย่างไรก็ตาม ก็ให้พิจารณาถึง “ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น” ที่เกิดขึ้นต่อจากมรรคทั้งหลาย ที่เรียกว่า “ความหลุดพ้น-วิโมกข์” หรือ “ความดับกิเลส-นิโรธ” หรือ “ความปลื้มอก-จิตสงบสงัดจากกิเลส-วิเวก” ซึ่งเกิดจาก “ฉานสมาธิภาวนา” คือ สมาบัติ ๘ หรือ “ปัญญาวิปัสสนาภาวนา” คือ มัคคญาณ ๔-อริยมรรค ที่เป็นตามนัยของ “กรรมฐาน ๔๐” นั่นคือ วิธีการฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิและปราศจากนิเวศ ปริยภูฐานกิเลส-กิเลสอย่างกลาง และ ออนุสัยกิเลส-กิเลสอย่างละเอียด ทั้งหมด แต่อย่าลืมว่า ให้ฝึก “การเจริญอานาปานสติมี วัตถุประสงค์ ๑๖ และมีญาณ ๒๐๐” ดังที่กล่าวมาแล้วในบทความนี้ เพื่อให้เกิดความชำนาญ ก่อนพัฒนาไปสู่ กรรมฐานประเภทอื่นๆ ให้พิจารณาการปฏิบัติภาวนาธรรมแห่ง “ฉานและญาณ” ที่เรียกว่า “จิตตวิเวก” ดังนี้

“จิตตวิเวก” หมายถึง จิตสงบ คำว่า “วิเวก ๓” หมายถึง ความสงัด ความปลื้มอก ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ ผู้มีกายตั้งอยู่ในความสงัด ยินดีในเนกขัมมะ ชื่อว่า (๑) “กายวิเวก” ผู้ชวนชวายเป็นอธิจิต ชื่อว่า (๒) “จิตตวิเวก” บุคคลผู้ไม่มีอุปธิ ปราศจากเครื่องปรุงแต่ง หรือน้อมไปในนิพพาน กล่าวคือความวิเวกอันเป็นเครื่องนำออกไป ชื่อว่า (๓) “อุปธิวิเวก” นั่นคือ อาการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้ (๑) “วิเวกนิหฺนํ” คือ น้อมไปในวิเวก (๒) “วิเวกโปลณํ” คือ น้อมไปในวิเวก (๓) “วิเวกปพฺพการํ” คือ เอนไปในวิเวก (๔) “วิเวกภูจฺจํ” คือ ตั้งอยู่ในวิเวกโดยเว้นจากกิเลสทั้งหลายหรือไปเสียให้ไกล แต่นอกจากนี้ วิเวกยังมีนัยอื่นอีก ๕ อย่าง หรือ “วิเวก ๕” ได้แก่

- (๑) “วิกขัมภณวิเวก” ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฉาน ถึงปฐมฉาน ข่อมข่มนิเวศไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฉานนั้น
- (๒) “ตทังควิเวก” ดับด้วยของคั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ
- (๓) “สมฺมจเจทวิเวก” ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะแห่งมรรคนั้น
- (๔) “ปฏิบัติสัททวิเวก” ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องชวนชวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้น
- (๕) “นิสสรณวิเวก” ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป คือ “อมตธาตุ-นิพพาน”

ส่วนคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ได้แก่ (๑) “นิโรธ ๕” –ความดับกิเลส-ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น (๒) “ปหาน ๕” –การละกิเลส (๓) “วิมุตติ ๕” –ความหลุดพ้น “วิราคะ ๕” –ความคลายกำหนัด-ความสำรอกออกได้ “โอสถคคะ ๕” –ความสละ-ความปล่อย

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาตามนัยแห่งการเจริญภาวนานั้น “จิตตวิเวก” มีลำดับปฏิบัติดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุผู้บรรลุปฐมฌาน มีจิตสังัดจากนิวรรณ์
- (๒) ภิกษุผู้บรรลุตติยฌาน มีจิตสังัดจากวิตกวิจารณ์
- (๓) ภิกษุผู้บรรลุตติยฌาน มีจิตสังัดจากปีติ
- (๔) ภิกษุผู้บรรลุดจตุตถฌาน มีจิตสังัดจากสุขและทุกข
- (๕) ภิกษุผู้บรรลุดอกาธานัญญาตนฌาน มีจิตสังัดจากรูปสัญญา ปฏิมสัญญา นานัตตสัญญา
- (๖) ภิกษุผู้บรรลุดูวิญญานัญญาตนฌาน มีจิตสังัดจากอกาธานัญญาตนสัญญา
- (๗) ภิกษุผู้บรรลุดอกาถัญญาตนฌาน มีจิตสังัดจากวิญญาณัญญาตนสัญญา
- (๘) ภิกษุผู้บรรลุนวสัญญานาสัญญาตนฌาน มีจิตสังัดจากอกาถัญญาตนสัญญา
- (๙) เมื่อภิกษุนั้นเป็น โสคาบันบุคคล มีจิตสังัดจากสักกายทิฐิ วิจิกจนา สิล্পพตปรามาส ทิฐุชานุสสัย วิจิกจนาชุสสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฐิเป็นต้นนั้น
- (๑๐) เมื่อภิกษุนั้นเป็นสกทาคามีบุคคล มีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิมสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสสัย ปฏิมานุสสัยอย่างหยาบ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์ อย่างหยาบเป็นต้นนั้น
- (๑๑) เมื่อภิกษุนั้นเป็นอนาคามีบุคคล มีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิมสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสสัย ปฏิมานุสสัยอย่างละเอียด และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับกามราคสังโยชน์อย่างละเอียดเป็นต้นนั้น
- (๑๒) เมื่อภิกษุนั้นเป็นอรหันตบุคคล มีจิตสังัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะอุทธัจจะ อวิชชา มานานุสสัย ภวราคานุสสัย อวิชชานุสสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก

